

VÆR SÅ VENLIG AT RETTE MIN OPGAVE! - HØFLIGHED PÅ DANSK OG UDENLANDSK. EN KONTRASTIV SPROGHANDLINGSANALYSE

af Nina Møller Andersen (Københavns Universitet)

Jeg vil starte dette indlæg med tre små historier fra det virkelige liv.

Engang havde jeg en af mine japanske studerende boende i København et par dage i en sommerferie. Både hun og jeg var næsten lige ankommet fra Japan, og jeg havde min familie på besøg til en lille velkomstfest. Yuka, den japanske pige, var træt og ville gerne trække sig tilbage og sove. Da hun var et høfligt japansk menneske, syntes hun ikke hun kunne gøre det uden at meddele mig, sin værtinde, det. Hun kom ind i stuen hvor jeg sad med hele min familie, og sagde: Jeg skal sove! Min mor, som også var et meget høfligt menneske og lagde vægt på god opførsel, blev meget forarget over Yukas frækhed: hun opfattede det som en ordre til os om at være stille.

Jeg afsluttede engang et undervisningssemester for mit hold af udlændinge som skulle lære skriftlig dansk, med denne opfordring: Har I ikke lyst til en kop kaffe?! En russer røg op af stolen og spurgte hvad danskere egentlig mente med at have lyst: Vi var meget hykleriske, vi var jo overhovedet ikke interesserede i udlændinges ønsker - hvorfor sagde vi det så?

En gang imellem får jeg små høflige anmodninger fra mine udenlandske studerende som er for sent med opgaveaflevering: *Vær så venlig at rette min opgave!* Og jeg bliver lidt stødt hver gang.

Vi har alle sammen nok en masse anekdotelignende historier om hvordan vi støder sammen med dansktalende udlændinge i forbindelse med høflighedsformuleringer. Men det kan ikke undre - det er svært for os danskere, hvordan er det så ikke for én der skal lære dansk. Det

handler om face. Forskellige kulturer, forskellige sprog har forskelligt face.

Jeg skal her diskutere og sammenligne høflighedsstrategier på dansk og udenlandsk, specielt russisk og japansk, ud fra undersøgelser jeg har foretaget og er i gang med i forbindelse med min undervisning i skriftlig dansk for udlændinge på Københavns Universitet. Først vil jeg komme ind på handlingsregulerende sproghandlinger, hos Searle kaldet direktiver, face og høflighedsstrategier. Dernæst vil jeg kort forbinde det med intersprogspragmatik, komme ind på mine igangværende undersøgelser og kontrastere dansk, japansk og russisk, og til sidst vil jeg konkludere med nogle pædagogiske overvejelser. Jeg har valgt japansk og russisk fordi jeg har en ide om at disse sprog ligger i hver sin ende af en høflighedsskala høflig/uhøflig, og fordi jeg kender til de to sprog og har boet i længere tid i Rusland og Japan.

Jeg har en teori om at mens face og høflighed tilsyneladende er en overfladisk sproglig fernis, så stikker disse begreber dybere ved de handlingsregulerende sproghandlinger. Høflighed/uhøflighed er så følsomt et område at man nærmest kan tale om et 'indre face'¹. Vi er nede ved krænkelser af vores selvopfattelse, vores sproglige identitet. De handlingsregulerende sproghandlinger er de mest face-krænkende, og det er disse fra vores modersmål vi har sværest ved at afklæde os når vi lærer et nyt sprog: nissen flytter med.

Sproghandlinger kort

Inden for sproghandlingsteorien er der to overordnede principper. Grices effektivitetsprincip, som er et økonomiprincip: sig det kort og effektivt, og Goffmans faceteori: vi skal kunne være

¹ Begrebet 'indre face' er et begreb jeg selv har fundet på. Det skal dække den personlige følsomhed der er knyttet til vores sproglige identitet. Jeg kan illustrere det med et eksempel: Et af de mest face-truende områder i undervisningen er evaluering: læreren beder ligefrem om at få tæv. I et evalueringsskema skrev en udenlandsk studerende engang: 'læreren er uden tvivl velforberedt'. Dette stødte mig som det var møntet på, fordi jeg forventede et forbehold, et 'men': 'men hun kan ikke undervise'. Sådan skulle det imidlertid ikke forstås her. Det skulle forstås i ordets egentlige betydning, ordets rene betydning. Ikke med den betydning det har fået nu. 'Uden tvivl' er et udtryk der har forandret betydningsområde. Det betyder ikke længere: der skal ikke herske tvivl om. Det har fået betydningen: udgangspunktet for x er måske positivt, men der er et negativt y ved det. Længere nede i den studerendes besvarelse af evalueringsskemaet kan jeg hente belæg for at betydningen af udtrykket 'uden tvivl' her er den udelukkende positive, idet hun dér skriver at det er 'den bedste danskundervisningen hun nogensinde har fået'. Udtrykket 'uden tvivl' bruges altså positivt i den betydning udtrykket ikke længere har på dansk. Pointen er at selv om jeg rationelt kan analysere mig frem til dette, kan jeg på et eller andet dybereliggende følelsesmæssigt niveau ikke overbevise mig selv om at 'uden tvivl' kan bruges som et udelukkende positivt udtryk: det krænker mit 'indre face'. Værktøjet til rationelt at gå ind og analysere hvad det er der sker når vores 'indre face' krænkes, skal hentes inden for semantikken. Indre face skal forstås som den emotivt forankrede, personbundne sproglige identitet, en variant af face.

sammen, vi skal beskytte hinandens face: sig det høfligt². Direktiver, som jeg beskæftiger mig med her, de handlingsregulerende sprog handlinger, er en direkte trussel mod vores face. De er intrinsisk uhøflige, dvs. der er en konflikt mellem effektivitetsprincippet og høflighedsprincippet. Ved de intrinsisk facetruende handlinger som direktivet har Brown og Levinson³ opstillet en række handlingsalternativer:

1. Man kan undgå sprog handlingen og udføre den fysiske handling selv: Man åbner selv vinduet, f.eks.

2. Man kan udføre handlingen efter effektivitetsprincippet. Det er det Brown og Levinson kalder 'on record':

"Åbn vinduet!"

3. Man kan udføre sprog handlingen indirekte, således at intentionen er flertydig og uklar. Det er det Brown og Levinson kalder off-record:

"Er her ikke lidt varmt?"

4. Sprog handlingen kan også udføres 'on record', men med kompensatoriske høflighedsstrategier som modvægt mod facetrussel. Her skelnes der af Brown og Levinson mellem to strategier: positivt og negativt face. Ved positivt face søger man enighed, begrundet sine handlinger, hævder fælles interesser, viser sympati, forståelse, samarbejdsvilje, giver komplimenter:

"Det bliver for varmt for os begge herinde om lidt, åbner du ikke vinduet?"

Ved negativt face er høflighedsstrategien brug af upersonlige vendinger, spørgsmål, undskyldninger og nedtonende høflighedsmarkører:

"Undskyld, men du er vel ikke lige sød at åbne vinduet?"

² H.P. Grice. 1975. "Logic and conversation", og J.R. Searle. 1969. *Speech Acts*. Cambridge University Press.

³ P. Brown og S.C. Levinson. 1987. *Universals in language usage: Politeness phenomena*. E.M. Goody (red.): *Politeness*. Cambridge University Press.

Ifølge Scollon og Scollon⁴ kan man karakterisere det amerikanske samfund som brugere af positivt face, og det britiske samfund som brugere af negativt face. Danskere er også brugere af negativt face.

En sproglig opstilling af høfligheds- og nedtoningsmarkører ved handlingsregulerende sprog handlinger på dansk kunne være:

Brug af:

1. modalverber
2. datid
3. adverbier
4. spørgsmål
5. negation
6. høflighedsord

"Du kunne vel ikke lige være så sød at åbne vinduet?!"

Intersprogspragmatik

Fra midten af halvfjerdserne blev man opmærksom på den kommunikative kompetences betydning i fremmedsprogsundervisning, og pragmatikken blev en grunddisciplin i fremmedsprogs pædagogikken. Nogle tog udgangspunkt i at læreren⁵ allerede beherskede de pragmatiske aspekter og derfor bare skulle lære at udføre sprog handlingerne med fremmedsprogets udtryksmidler; men forskningen inden for andetsprogsundervisningen viste at transfer⁶ spillede en forstyrrende rolle i indlæringen, og at det var mere kompleks end som så. Som reaktion herpå etableredes i slutningen af 70'erne forskning i intersprogspragmatik som skal beskrive og forklare lørnernes udvikling og anvendelse af pragmatisk viden. Vigtig

⁴ R.T. Scollon & S.B. Scollon. 1983. *Face in interethnic communication*. J.C. Richards & R.W. Schmidt (red.): *Language and Communication*. London.

⁵ Begrebet 'lærner' bruges i fremmedsprogs pædagogikken og intersprogspragmatikken om en person under indlæring (fra eng.). Se også om lørnertyper i Karen Lund. 1997. *Lærer alle dansk på samme måde? En længeundersøgelse af voksnes tilegnelse af dansk som andetsprog*. Special-pædagogisk Forlag.

⁶ Transfer er en overførsel af en form fra modersmål eller et fremmedsprog til det sprog man er ved at tilegne sig. Se Karsten Færch, Kirsten Haastrup & Robert Phillipson. 1984. *Learner Language and Language Learning*. København 1984:193.

her blev lærerens generelle pragmatiske kompetence og viden om sprog handlinger, både direkte og indirekte. Forskningen inden for området har været mangfoldig siden. Der ligger en mængde empiri til grund herfor, især amerikansk⁷. Det skal ikke berøres yderligere her, men inddrages i relevant omfang i det følgende om mine egne undersøgelser og erfaringer inden for området.

Undersøgelsen

Mine undersøgelser er ikke "statistisk holdbare". Jeg har lavet dem i forbindelse med min undervisning ud fra et pædagogisk ønske om at forbedre min undervisning, og så har de vist sig at være interessante.

I min undervisning i skriftlig dansk for udlændinge⁸ gennemgår jeg hvert semester én gang høflighedsstrategier ved udførelsen af handlingsregulerende sprog handlinger. Det giver ud over diskussioner om sprog brug og høflighedsstrategier også mange gode diskussioner om brug af modalverber og adverbier. Jeg laver en udfyldningsøvelse, det der i fagterminologi hedder 'discourse completion task', vi gennemgår mulighederne og diskuterer gode og dårlige løsninger og fejl og sætter en 'hitliste' op over de sproglige kriterier og muligheder der kræves ved udførelsen af en handlingsregulerende sprog handling, et direktiv, så den bliver høflig. Øvelserne kan se således ud:

Du sidder på den inderste siddeplads i bussen
og skal af næste gang. Hvad siger du til
personen som sidder yderst, for at komme ud?

Jeg beder desuden de studerende om at angive modersmål og køn.⁹ Disse blanketter samler jeg

⁷ Der findes ikke så meget, hvis nogen, empiri, i Danmark på det niveau mine undersøgelser berører her. Se også litteraturlisten.

⁸ Et-semesterkurser på avanceret niveau for danskstuderende udlændinge på stipendieophold i DK med studerende fra hele verden, men især fra Europa.

⁹ Jeg kommer ikke her ind på sprog handlinger og køn.

ind før vi gennemgår og diskuterer.

Generelt har jeg på baggrund af disse små undersøgelser og min erfaring med undervisning af udlændinge i det hele taget konstateret at: tyskerne¹⁰ bruger negativt face og er den gruppe i mine undersøgelser der har flest sproglige nedtoningsteknikker (se ovenfor). Hollændere og englændere bruger også negativt face, men med knap så mange nedtoninger som tyskerne. De øvrige nordiske lande bruger negativt face, finnerne bruger deres svenskundskaber og bruger høflighedsteknikker som svenskerne, islændingene er den mest høflige gruppe her. Positivt face bruges af amerikanere, franskmænd og russere, hvor amerikanerne er dem der bruger flest nedtoningsteknikker, og russerne dem der bruger færrest. Studerende fra de baltiske lande ligger i deres høflighedsstrategier, interessant nok, nærmere de nordiske landes sprog end russisk¹¹. Japanerne, som jeg ikke har så mange af på disse kurser, men ellers kender til, er en lidt vanskelig gruppe: de laver mange sproglige fejl i disse øvelser, som måske oven i købet i sig selv er en face-trussel. Japanerne kan bruge et direkte, optonet sprog, men med et utal af støttehøflighedsstrategier: i kropssprog, i forberedende sprog handlinger mm. (se nedenfor).

Disse generelle resultater stemmer godt overens med forskningen i øvrigt som siger at tysk, engelsk, nordiske sprog bruger negativt face (Kasper 1996, Kasper og Trosborg 1989), at amerikansk bruger positivt face, at de slaviske sprog er meget direkte sprog (Wirzbicka 1991), at japanere ikke kan placeres på den sædvanlige skala direkte/indirekte (Wirzbicka 1991) eller under positivt/negativt face på grund af et andet sprogligt hierarki (Kasper 1996), men at de har den længste række høflighedsstrategier.

I sidste semester lavede jeg en lidt anderledes sprog handlingsovelse. Først skulle de studerende udfylde den sædvanlige udfyldningsøvelse og aflevere den. Dernæst skulle de gå i grupper efter modersmål og sammen finde en løsning samt diskutere høflighedsstrategier. Øvelsen så sådan ud:

Gruppearbejde

NMA/18.marts/98

¹⁰ Jeg skriver her nationalitet, men mener -talende: tysktalende, dvs. modersmål.

¹¹ Jeg har ikke taget flere modersmål med her da eksempelmaterialet ikke er stort nok.

Sproghandlinger og høflighed:

1. Lav udfyldningsøvelsen enkeltvis og aflever (skriv modersmål og køn på).
2. Lav derefter udfyldningsøvelsen sammen.
3. Diskuter:
 - a. hvilke sproglige kriterier kan I opregne for en høflig sproghandling?
 - b. har I forskellige holdninger i gruppen til høflighed, og hvad er de i bekræftende fald bestemt af?

Udfyldningsøvelse:

Du skal melde dig til eksamen på danskstudiet, men kan ikke finde eksamenskontoret.

Du spørger en forbipasserende på gangen. Hvad siger du?

Resultaterne af udfyldningsøvelsen som skulle laves individuelt, rokkede ikke ved det generelle indtryk. Det passede til undersøgelserne ovenfor, men med meget lidt variation:

Russisk kvinde:¹²

Undskyld mig, men hvor ligger eksamenskontoret?

Japansk kvinde:

Undskyld, men må jeg godt spørge dig om hvor er (ligger) eksamenskontoret for/til danskstudiet?

¹² Jeg gengiver i tryk som afskrift af deres håndskrift.

Den russiske er den mest direkte, den japanske den mest høflige.

Det efterfølgende om gruppernes diskussion af høflighedsstrategier understregede det generelle indtryk af russerne som de mindst og japanerne som de mest høflige: den slaviske gruppe (på 6) havde kun opregnet et par enkelte nedtoningsteknikker som modalverber og spørgsmål og ordet 'undskyld', men skændtes ellers i gruppen, mænd og kvinder indbyrdes, om hvor mange der burde være. Den japanske gruppe (på 4) havde en mængde alternativer, imperativ med en lang række støttestrategier: forklaringer, henvendelsesord, høflighedsord som 'undskyld'.

Dette er interessant hvis man sammenligner med direktiver på russisk og japansk:

På russisk har man som på dansk flere sproglige muligheder for at nedtone en handlingsregulerende sproghandling: man kan formulere det som spørgsmål og bruge modalverber: *možete li vy* (kan De), man kan bruge datid: *mogli by vy?* (kunne De ikke) og man kan gøre det yderligere høfligt ved brug af negation: *ne mogli li by vy* (De kunne vel ikke). Men russerne foretrækker at være økonomiske her, altså at følge Grices effektivitetsprincipper; som en af de russiske studerende sagde: Hvorfor pakke det ind, når man kan sige det lige ud? Russerne bruger oftest imperativ ved de handlingsregulerende sproghandlinger, men imperativen på russisk er forholdsvis neutral og den findes i to former, singularis og pluralis, dvs. en De-form og en du-form, som også giver flere muligheder for høflighedsvariation. Derudover skal russeren vælge mellem perfektivt og imperfektivt aspekt ved verber, hvor det perfektive aspekt i denne sammenhæng er den mest direkte. Desuden kan og bliver imperativen suppleret med det lille høflighedsord *požalujsta* (svarende til det engelske *please* og det tyske *bitte*). Hvis russerne ønsker at være uforskammede eller grove kan de bruge infinitiv som ordre: *otkryt'*! (den er meget militaristisk). Russerne foretrækker altså, selvom de har de samme variationsmuligheder som danskerne, den effektive og direkte form.

Japansk har et helt andet sprogligt mønster for at udtrykke høflighed, som bestemmes af kulturelle og interpersonelle faktorer, og det kan være misvisende at sammenligne ud fra searleske sproghandlingskategorier. F.eks. har japansk ikke de samme sproghandlingskategorier og performative verber som de sprog der ellers behandles her, f.eks. har de ikke verbet "at takke". Når japanere snakker sammen, altså sproghandler, skal de samtaltende kunne definere deres interpersonelle forhold ud fra et hierarkisk system, ud fra hvordan de står i forhold til hinanden: over, under eller lige. Herudfra skal de sproglige

strategier vælges. Valget af niveau bestemmes af hvor godt de kender hinanden, af alder, sociale relationer, social status, køn, grupperelationer, situation. En opregning af sproglige høflighedsstrategier på japansk kan se således ud:

1. Brug af indledende høflighedsudtryk: *sumimasen-ga* (undskyld, men...)
2. Brug af pause efter indledende ord: *anoo..* (øh...)
3. Brug af tøvende tone
4. Man kan lyde indirekte ved:
 - a. at bruge ca.-tal: *mittsu gurai, kudasai* ((giv mig ca 3)
 - b. indirekte referencer: *demo* (og andre...)
5. Man kan undlade at afslutte sætningen
6. Man kan undgå at bruge et verbum
7. Man kan vælge mellem to sproglige former: en neutral og en høflig:
 - a. ved brug af verbum skal man vælge mellem høflig og neutral form (alle verber findes i disse to former (også hierarkisk bestemt). Også adjektiver har en neutral og en høflig form.
 - b. man kan bruge partikler og småord til at markere den hierarkiske forskel (et *o* foran substantiver, et spørgende *ne* til sidst)
8. I begyndelsen eller slutningen af sætningen kan man undskylde at man anmoder den anden om noget:
 - a. i begyndelsen f.eks.: *gomeewaku-towa omoimasu-ga* (jeg ved at det generer dig, men...)
 - b. i slutningen: *itadakemasen-deshoo-ka*
9. Den lyttende kan med småord (*aizuchi*)¹³ angive at han lytter og forstår: *hai, ee, un, haa*. *Aizuchi* kan minde om gambitter, men de japanske *aizuchi* bruges kun til høflige markeringer
10. Den lyttende kan afslutte den talendes sætning
11. Et utal af nonverbale strategier.

Dette er kun indledende strategier og overvejelser. Først derefter er vi ved selve sproghandlingen på japansk, illokutionen. Japanerne er, som det er fremgået, meget indirekte, men på en anden måde end i andre her behandlede sprog. De bruger ikke den interrogative struktur mere end vi andre, de kan godt bruge imperativen, men den er 'pakket ind'; de undgår

¹³ Begrebet går på to smede der banker på ambolten skiftevis.

den dog i opskrifter og instruktioner. Japanere kan godt komme med en direkte anmodning, men den skal udføres således at afsender viser at han er afhængig af modtager; dvs. det er bedre at sige: jeg ønsker at du udfører handlingen, end at sige: jeg ønsker at udføre handlingen selv. Herved fremhæver man nemlig sig selv på bekostning af den anden; og det er mangel på respekt.

Hvis vi nu vender tilbage til mine undersøgelser, viser det sig at høflighedsstrategierne på russisk og japansk er i god overensstemmelse med resultaterne af og reaktionerne på udfyldningsøvelserne:

Russerne har mange af de samme nedtoningsteknikker som vi har på dansk, men de bruger dem i andre situationer; de er mere direkte, ønsker effektivitet i informationen (direktiverne) og kan dermed komme til at virke uhøflige.

Japanerne har et hierarkisk system som ikke kan overføres direkte til vores interaktionssystem. De har et stort register af indledende og afsluttende høflighedsstrategier samt mange nonverbale. De kan godt udtrykke en direkte anmodning, men den sproglige form er dikteret af at afsender skal nedtone sig selv i forhold til modtager og ikke nedtone selve anmodningen, og samtidig skal det pakkes ind. Derfor er det klart at japaneren dels laver mange fejl, dels kan komme til at virke for direkte og på samme tid overhøflig fordi han ikke kan finde tilsvarende indledende og afsluttende høflighedsstrategier på dansk.

*Vær så venlig at rette min opgave!

Mine undersøgelser er som sagt ikke statistisk holdbart materiale. De bekræfter delvis forskningen, men der må tages mange forbehold. Et af dem er at skriftlige øvelser er noget helt andet end mundtlige, et andet er at klasseværelse-/undervisningssituationen er noget helt andet end virkeligheden. For se hvad der sker: Efter at jeg har lavet disse øvelser og gennemgået nedtoningsteknikker ved handlingsregulerende sproghandlinger på dansk, får jeg fra de samme studerende som har gjort det godt i timerne, i de virkelige liv den lille notits på den for sent afleverede opgave med ordlyden: *Vær så venlig at rette min opgave!* Og hvordan skal det nu forklares. Jo, i det virkelige liv vil de være sikre på at meddelelsen 'går ind' (de bruger den rene imperativ), og samtidig vil de være venlige (*venlig*), og denne venlighed vil de gerne kort understrege (*så*). Det er det der i forskningen hedder 'play it safe', dvs. den nemme, økonomiske løsning kombineret med en overførsel (transfer) fra deres eget sprog af en kort

venlighedsformular (please, bitte, požalujsta, sumimasen-ga). Og effekten bliver den modsatte: uvenlig, for direkte. Og selv om jeg kan forklare alle mekanismerne bliver jeg lidt vrangvillig hver gang: det sårer mit indre face.

Hvad kan man bruge dette til når det alligevel ikke hjælper? Hvad er konklusionen her og nu. Konklusionen er at det er meget svært at aflægge sig sin sproglige identitet, hvilket brugen af de handlingsregulerende sprog handlinger beviser: nissen flytter med. Man kan også konkludere at det godt kan betale sig at arbejde med det i undervisningen; for de studerende bliver opmærksomme på problemet, på at det er nogle kulturelt bestemte sproglige vaner som afspejler sig i disse formuleringer, at danskerne ikke nødvendigvis er hykleriske, at russerne ikke bevidst ønsker at være uhøflige og japanerne overhøflige. Og de nærmer sig et mere korrekt sprog; for prøv at se på den sidst afholdte øvelse¹⁴:

Udfyldningsøvelse NMA/30.sept./98

Ida der bor sammen med Pernille og Nana, har ikke ryddet op i køkkenet selvom det er hendes tur. Klokken er halv syv.

Pernille: Ved du hvad, Ida, vi skal snart lave mad, og mine forældre kommer på besøg i aften.

Ida:.....

Russisk kvinde:

Ida: *Se så at gå i gang med at rydde op!*

Japansk kvinde:

Ida: *Gider du ikke rydde op nu?*

Russeren er stadig den mest direkte, japaneren stadig den mest høflige; men begge er meget tæt på virkeligheden, på et korrekt dansk.

¹⁴ Taget fra John E.Andersen, 1989: *Sprog handlinger på dansk*. Dansklærerforeningen.

Litteratur

Isačenko, V.A. *Russische Formenlehre*.

Kasper, Gabriele og A. Trosborg. 1989. Pragmatik. Gabriele Kasper og Johannes Wagner (red.). *Grundbog i Fremmedsprogspædagogik*. København: Gyldendal:120-134.

Kasper, Gabriele. 1996. The development of pragmatic competence. *Errosia* 6, no 2:103-120.

Mizutani, O. & N.Mizutani. 1986. *How to be polite in Japanese*. Tokyo.

Wierzbicka, Anna. 1991. *Cross Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Wierzbicka, Anna. 1992. *Semantics, Culture, and Cognition. Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford: Oxford University Press.